

XIX. YÜZYILDA BALIKESİR'DE GİYİM-KUŞAM ZEVKİ VE BİR KUMAŞ TÜCCARI

Yard. Doç. Dr., Zübeyde GÜNEŞ- YAĞCI*
Arş. Gör. Serdar GENÇ**

ÖZET

Osmanlı sosyo-ekonomik tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan tereke defterleri sayesinde Osmanlı toplumunu oluşturan yapıyı ortaya koymak mümkündür. Tereke kayıtlarının incelenmesi ile kayıt edildiği döneme dair durağan da olsa veriler bulmak, geçmişi hayal etmenin bir yoludur. Ayrıca bu kayıtlar toplumun her katmanındaki insanların tercihleri ve yaşam biçimleri hakkında bilgiler de sunarlar. Özellikle giyim-kuşam hakkındaki tercihler, insanların sosyal statülerini ve ekonomik güçlerini ele vermektedir.

Bu çalışmada amaç, XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait bir tüccarın tereke kaydına dayanarak, Osmanlı taşrasında orta ölçekli bir şehir olan Balıkesir'deki giyim kuşam zevkini ve bu anlamda halkın ihtiyaçlarını tespit etmeye çalışmaktır. Tabii ki ele aldığımız dönem bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de her alanda değişimin yaşandığı bir dönemdir. Bu değişim Balıkesir'e yansımış mıdır? Eğer yansısı ise nasıl ve hangi oranda gerçekleşmiştir? Bu soruların cevapları, temel kaynağımız olan Balıkesirli bir tüccar Hacı Halil'in terekesi çerçevesinde verilmeye çalışılacaktır. Terekedeki veriler ışığında Balıkesir'deki halkın giyim-kuşam zevkini ele alırken geçmiş dönemlerle kıyaslama yapılarak geçmişten beri süregelen değişimin de üzerinde durulacaktır. Hacı Halil'in terekesi sayesinde Balıkesirlilerin ticari bağlantılarını, nasıl alışveriş yaptıklarını, aldıkları malların bedelini nasıl ödediklerini de tespit edebiliriz. Bir tüccara ait verilerden hareketle, XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik yapısına, yakından bakabileceğimiz bir kesit oluşturmuş olacağız.

Anahtar kelimeler: Balıkesir, Tereke defteri, Osmanlı Devletinde kumaş tüccarı, Kumaş tüccarı

CLOTH'S PLEASURE IN XIXTH CENTURY IN BALIKESİR AND A CLOTH MERCHANT

ABSTRACT

It is possible to expose the structure of Ottoman society through the *tereke* registers which constitute one of the main sources of Ottoman socio-economic history. Analyzing *tereke* registers is the way to conceptualize the past and to find though static some data respecting the time of their registry. In addition, these registers also provide some information regarding the taste and life styles of people in different levels of Ottoman society. Particularly the preferences for the taste of clothing reflect the statutes and economic power of the people in the society.

The purpose of this study is to find out what is the relations between the taste of clothing and the basic necessities of people by analyzing the tereke register of

* Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. zygaci@balikesir.edu.tr

** Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. sgenç@balikesir.edu.tr

a merchant in Balıkesir in the 19th century. Since the nineteenth century is a period of transformation in Ottoman Empire as is the case all over the world, another aim is to check whether these changes were visible in Balıkesir and to what extent. The answers will be given upon the registry of that Merchant, Hacı Halil. Any change in the taste of clothing between the earlier centuries and the 19th century will be noted according to the registry. Because of this registry we can find out the trade connections, transactions and payment relations among the merchants of Balıkesir. Using this individual’s registry allows us to look at the socio-economic structure of Ottoman society closely.

Keywords: Balıkesir, Tereke Register, Cloth Merchant in the Ottoman Empire, Cloth Merchant

Bu çalışmada; bir âyânın, paşanın ya da yerel bir idarecinin öyküsünü anlatmak niyetinde değiliz. Amacımız, sosyo-ekonomik doku içerisinde göz ardı edilmiş olan kumaş tüccarını mercek altına almak ve buradan yola çıkarak XIX. yüzyılda Osmanlı taşrasında yer alan Balıkesir’de giyim kuşam beğenilerini ortaya koymaktır¹.

Balıkesir Şer’iye Sicillerinde yer alan 1873 tarihli bir kumaş tüccarının tereke kaydı konu ile ilgili temel kaynağımızdır. Sicillerde yer alan tereke kayıtları bir kişinin öldükten sonra bıraktığı servetini göstermektedir. Kişinin menkul ve gayr-i menkul emlakinin, alacaklarının, borçlarının kısacası kişinin bırakmış olduğu servetinin kaydedildiği bu kayıtlar statik de olsa bir bölgenin ekonomik yapısını açıklamamıza yardımcı olabildiği gibi yine aynı döneme ait tercihleri de ortaya koyabilmektedir². Bu açıdan bakıldığında bir kumaş tüccarının terekesi bize insanların yaşadıkları dönem itibarıyla giyim-kuşam tercihlerini ve zevklerini sunabilmektedir. Elimizdeki tereke kaydı Balıkesir’de kumaş ticareti yapmakta olan Hacı Halil adlı Balıkesir’in önde gelen esnaf ve tüccarına aittir. Halil’in terekesinde yer alan kumaş miktarı ve çeşitleri itibarıyla kumaş ticareti yaptığı

¹ Suraiya Faroqhi, “Anayol Kavşağında Bursa: İran İpeği, Avrupa Rekabeti ve Yerel Ekonomi (1470-1700)”, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2003, s. 97-132.

² Tereke kayıtları esas alınarak Osmanlı Devleti’nin sosyal ve ekonomik durumunu ortaya koymayı amaçlayan bir çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, OSAV, İstanbul 1995; Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, III/5-6, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1966, s. 1-479; Halil İnalçık, “Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler: III: Köy Sicil Terekeleri” *Belgeler*, XV/19, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s. 23-167; Boğaç Ergene, Cost of Court Usage in Seventeenth and Eighteenth-Century Ottoman Anatolia: Court Fees As Recorded in Estate Inventories”, *JESHO*, vol: 45, No: 1, Leiden 2002, s. 20-39; L. Fekete, XVI. yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, *Belleteri*, 29/113-116, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1965, s. 615-638; Muhittin Tuş, “Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 4, Konya, 1998, s. 157-191.

birkaç dükkânı vardır. Bu dükkânların Bezzaz Han yani Zağnos Paşa Bedesteni civarında yer alan dükkânlar olması muhtemeldir. Bu itibarla Hacı Halil'in tereke kaydına yansıyan kumaşlar, giyim eşyaları ve diğer malzemeler ele alınarak, Balıkesir'deki kadın ve erkeklerin giyim kuşamı hakkında bir sonuca varmak ve değerlendirme yapma mümkün görünmektedir. Bunun yanında başta büyük şehirler olmak üzere batılılaşma eğilimi içindeki Osmanlı toplumunun giyim zevkinde meydana gelen değişimin Balıkesir'de ne derece etkili olduğu önceki yüzyıllarla karşılaştırma yapılarak ortaya konmaya çalışılacaktır³.

Giyim-kuşamda kadın ve erkeğin seçtiği kıyafetlerin rengi, biçimi, kullanılan kumaşın türü ve hatta sokağa çıkıldığında kadınların taktığı peçenin şekli dahi dönem içerisinde meydana gelen sosyo-ekonomik değişimin ortaya konulmasında önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin geçirdiği evrime paralel olarak XIX. yüzyıldaki değişim kadın ve erkek kıyafetlerindeki açıkça görülebilmektedir. Bu durum sadece Türkler için geçerli değildir. Bu, Rum, Bulgar, Ermeni Çerkes gibi Osmanlı toplumunu oluşturan bütün unsurlar için geçerli bir argümandır. Mesela Bulgar kadınları hiç çorap giymezler. Türklerde şalvar, erkek ve kadın kıyafeti olarak önemli bir yere sahiptir. Türkler arasında yöre ve konuma göre bile farklılıklar vardır⁴.

Giyim-kuşam bu anlamda sosyal ve ekonomik durumu da gözler önüne serer. Ekonomik durumu iyi olanlar daha kaliteli ve estetik yönü ağır basan kıyafetler ve aksesuarları tercih etmektedirler⁵. Halbuki hangi millete ait olursa olsun alt tabakadan kişilerin seçtikleri ya da giydikleri kıyafetler ve aksesuarlar estetik kaygıdan biraz daha uzak olup ihtiyaca göre şekillenmektedir⁶.

Osmanlı Devleti'nde kadın kıyafetinin ayrı bir yeri vardır. Zaman içinde geçirdiği evrimin haricinde zaman zaman padişahlar tarafından düzenlemeler yapılmıştır⁷. Bu durum Lale Devri ve

³ Osmanlı döneminde giyim için bkz. Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann (Ed.), *Ottoman Costumes From Textile to Identity*, Eren Yayınevi, İstanbul 2004; Melek Sevüktekin Apak-Filiz Onat Gündüz-Fatma Öztürk Eray, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997; Nancy Micklewright, "Late-Nineteenth-Century Ottoman Wedding Costumes as Indicators of Social Change", *Muqarnas*, vol: 6, Brill Academic, (1989), s. 161-174.

⁴ Ulvi Keser, "19. YY Selanik Sosyal Hayat, Giyim Kuşam Tarzı ve Kadınlar", *Toplumsal Tarih*, syı: 156, (Aralık 2006), İstanbul, s. 66.

⁵ Bu konuda ayakkabılar iyi bir örnektir. Padişahların ve varlıklı kişilerin ayakkabıları altın, gümüş ve incilerle süslüdür. Sevgi Gürtuna, "Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı", *Osmanlı*, c. IX, Yeni Türkiye, Ankara 1999, s. 197.

⁶ Eminegül Karababa, *Origins of A Consumer Culture In An Early Modern Context: Ottoman Bursa*, Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 91-94.

⁷ Osmanlı Devleti'nde kıyafet kanunları hakkında geniş bilgi için bakınız: Donald Quataert, "Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829",

sonrasında daha belirgin hale gelmiştir⁸. Mesela III. Ahmet döneminde 1726 tarihli bir hükümlerle kadınların kıyafetlerine sınırlamalar getirilmeye çalışılmıştır. Hatta kadınlar gayr-i müslim kadınlar gibi giyinmekle ve onlara özenmekle itham edilmiştir. Hüküm kadınların süs ve giyim merakının aile huzursuzluklarına bile yol açtığını vurgular. Bu nedenle kadınlar kocalarını zor duruma düşürecek isteklerde bulunmamalı ve sokaklarda süslü püslü dolaşmamalıydılar. III. Mustafa döneminde ise kadınların sokağa çıkarken giydikleri feracenin⁹ rengine ve kumaşına kadar düzenleme getirilmiştir. Buna göre şalı softan ferace giyilmeyecektir. Eskisi gibi ferace çukadan ve koyu renkli olacaktır¹⁰. 1791 senesinde yapılan düzenleme ile ise yine ince kumaştan ferace dikilmesi yasaklanmıştır. Bu kumaşlar ince dokunan İngiliz şalisi denilen bir tür çuka ve Engürü şalisidir. Bunlardan yapılan ferace ile gezmenin feracesiz gezmekten farkı olmadığı özellikle vurgulanmaktadır. Bütün düzenlemelerde feracenin yakasının dar olması gerektiği üzerinde önemle durulmaktadır. II. Abdülhamid döneminde ferace ile ilgili tartışmalara son verilmeye çalışılmış ve tamamen yasaklanarak çarşaf giyme zorunluluğu getirilmiştir¹¹.

International Journal of Middle East Studies, vol: 29, No: 3, Cambridge University Press, (August 1997), Cambridge, s. 403-425.

⁸ XVII. yüzyıl öncesi düzenlemelerde daha çok kıyafetlerin standardı ve kıyafet yapımında kullanılan malzemelerin kalitesi üzerinde durulmaktadır. IV. Mehmed kanunnamesi örnek gösterilebilir. Bu kanunnamenin 17, 18, 20, 21, 24, 25, 28 maddeleri giyim kuşam için tanzim edilmiştir. Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, c. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990, s. 317-319.

⁹ Çarşıftan önce kadınların tesettür amacıyla giydikleri üstlüğe ferace adı verilmektedir. Feraceler çukadan, softan yapılırdı. Sonraları fantezi kumaşlardan yapılır oldu. Süslü ve süssüz olanları vardı. Erkekler de ferace giyerlerdi. Buna erkek feracesi denilirdi ki, özellikle ilmiye ricali resmi günlerde giyerdi. Bu feraceler bol kollu, yakası kürklü olurdu.; Saray erkanı da Tanzimat’a kadar ferace giyerdi. Saray erkanının giydiği feraceler genellikle kürklü olurdu. M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993, s. 6001-602; Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 1969, s. 107-108.

¹⁰ Bu tür düzenlemeler daha II. Osman döneminde yapılmış ve feracelerin kalın ve koyu renkli kumaştan dikilmesi istenmiştir. Hatta II. Osman kadınların Cuma günleri sokağa çıkmalarını bile yasaklamıştır. Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2006, s. 218. Bütün çabalara rağmen renkli ferace giyilmesinin önüne geçilememiştir. Gül kurusu, pembe, eflatun, fisdiki ve al renklerde yapılan feraceler kadınlar tarafından özellikle tercih edilmiştir. Gül kurusu ipekli ferace, Avrupa modasının etkisini göstermesi bakımından değerlerinden farklı bir yere sahiptir. Nureddin Sevin, *Onüç Asırlık Türk Kıyâfet Tarihine Bir Bakış*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990, s. 120.

¹¹ Sevgi Gürtuna, *Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı*, s. 193-195; Fanny Davis çarşaf kullanımının bir değişimin sonucu olduğu üzerinde durmaktadır. Hatta II. Abdülhamid’in çarşafı önce onaylamadığı ama daha sonra fikrinden vaz geçerek çarşafı onaylayarak feraceyi ve yaşmağı yasakladığını ifade etmektedir. Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, s. 219.

Bütün bu düzenlemeler giyim kuşam alanında meydana gelen değişimi de ortaya koymaktadır. Lale Devrine kadar yapılan düzenlemeler genellikle kalite ve fiyat konusunda olurken bu devirden sonra ciddi manada kısıtlamaları içeren düzenlemeler yapılmıştır¹². Bu da bize artık Osmanlı toplumunun Lale Devriyle birlikte çok farklı eğilimleri ortaya koyan değişimi yaşamaya başladığını göstermektedir. Bir kere süs çok daha ön plana çıkmaya başlamış, hatta sokağa yansımıştır. Kadın, sokak giysisinde bile aşırı süsü kullanmaktan çekinmez hale gelmiştir¹³. XIX. yüzyıl ise çok daha fazla değişimin yaşandığı dönemdir¹⁴. Ferace-yaşamak önemini korumaya devam etmekle birlikte yine uzun yakalı ve ince kumaştan yapılmaya devam etmiştir. Yine feracenin renginde bir standart yoktur. Rengarenk feraceler en çok beğeni kazanan feracelerdir. Yaşmaklarda iyice incelmış ve kenarlarına oyalar yapılmaya başlanmıştır¹⁵.

Tabii ki bütün bu düzenlemelerin odak noktası İstanbul'dur. İstanbul değişimden birinci derecede etkilenen ve değişimi en çok yaşayan şehirdir. Balıkesir gibi orta ölçekli taşra şehrinde değişimin daha yavaş ve az olacağı malumdur. Bu itibarla Hacı Halil'in kumaş çeşitlerini gösteren terekesi bize taşra kentindeki değişimi verecektir. Ancak bu anlamda çalışmaların yetersizliği kendinden önceki dönemle kıyaslama yaparken ya yine eski tarihli tereke kayıtlarını ya da İstanbul'u esas almamızı zorunlu kılmaktadır.

Hacı Halil ve Ailesi

Balıkesir'de ağırlıklı olarak kumaş ticareti yapmakta olduğunu tahmin ettiğimiz Hacı Halil'in tereke kayıtlarından, ticari ilişkilerini, sattığı malları ve servetini tespit etmek mümkündür. Bu da Balıkesir gibi orta ölçekli bir taşra şehrinde ticari yapıya açılım getirmesi açısından önemlidir.

¹² Halbuki XVI. yüzyılda kadın kaftanları alacadan, feraceleri ise çukadandır. Fakat kemhadan ferace de dikilmektedir. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Yayınevi, İstanbul 1988, s. 122.

¹³ Osmanlı ipekli dokumalarında 1715 den itibaren düzenlemeye gidilmiş ve ağır altın, gümüş içeren kumaşların üretiminin yapılmaması istenmiştir. Onun yerine sade, hafif simli kumaş üretimine geçilmesi istenmiştir. Karara göre ipekli kumaş üreticileri bu anlamda yönlendirilmelidir. Serap Yılmaz, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İpekli Dokuma Endüstrisine Genel Bir Bakış ve Fransa ile İpekli Kumaş Ticareti", *X. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler)*, IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 1659.

¹⁴ Osmanlı Devleti'nde tüketim alanında XIX. Yüzyılda meydana gelen değişim hakkında geniş bilgi için bakınız: Haris Exertzoglou, "The Cultural Uses of Consumption: Negotiating Class, Gender, and Nation in the Ottoman Urban Centers During the 19th Century", *International Journal of Middle East Studies*, vol: 35, No: 1, Cambridge University Press, Cambridge, (February 2003), 77-101.

¹⁵ Sevgi Gürtuna, "Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı", s. 194.

Öncelikli olarak şunu belirtmek gerekir ki tereke kayıtlarından ortaya konulmaya çalışılan hayatlar ve hikayeler durağandır, yani terekelerdeki dokümanlardan o kişinin hayatına dair hareketlilik bulmak oldukça güçtür. Sadece mirasa konu olan malların değerlendirilmesi sayesinde bir açılım getirilebilmektedir. Bu açılım sayesinde tereke kaydına geçmiş hayatları ele alarak o günün dünyasını tahayyül etme imkanına sahip olabilmekteyiz.

1873 yılında vefat etmiş olan Hacı Halil’in Balıkesir Şer’iye Siciline kayıtlı olan terekesinde ifadede tüccar olduğu açıkça tanımlanmıştır. Halil’in terekesini incelediğimizde çeşit çeşit kumaşların, giyim eşyalarının ve gayri menkullerin içerisinde yer alan dükkanlarının varlığı bu tanımlamayı doğrulamaktadır. Terekenin toplam miktarı içinde gayr-i menkuller, 43.200 kuruşla hatırı sayılır bir değere sahiptir. Dükkanlarının değeri ise 23.300 kuruşla gayr-i menkullerin değerinin yarısını oluşturmaktadır.

Balıkesir’de Karaoğlan mahallesinde yaşamış olan Halil, Memiş İsmail Ağa’nın oğludur¹⁶. Halil’in kutsal topraklara giderek “Hacı” olması öldüğünde yaşının ilerlediği ve ekonomik durumunun iyi olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca ikamet ettiği mahallenin de daha önceki dönemlerde ekonomik geliri yüksek mahallelerden biri olarak kabul edilmesi bu düşüncüyü destekler görünmektedir¹⁷.

Halil öldüğünde geride bir eşi, dördü erkek ve ikisi kız olmak üzere altı çocuğu kalmıştır. Eşi Rukiye Hanım, oğulları Mustafa, Ahmed, Mehmed ve İbrahim, kızları ise Adviye ve Havva’dır. Çocuklarından Mustafa’nın diğer kardeşlerinden yaşça daha büyük olduğunu veyahut en büyük çocuk olduğunu söyleyebiliriz. Diğer çocukları muhtemelen daha evlenmemişlerdir. Çünkü tereke kaydında “*sulb-i sagir oğulları Ahmed ve Mehmed ve İbrahim ve sulbiye-yi sagir kızları Adviye ve Havva*” olarak kaydedilmişlerdir.

Balıkesir’de Kumaşlar ve Giyim

Balıkesir, bulunduğu coğrafi konumları itibarıyla iki ana bölge arasında yer almaktadır. Bir tarafında sahip olduğu limanı ve hinterlandı ile uzun bir süre önce ticaret merkezi haline gelmiş olan

¹⁶ “Medine-yi Balıkesri mahallâtından Karaoğlan mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem vefât eden tüccardan Memişzade İsmail Ağa ibn El-Hac Halil” olarak yer almaktadır. *Balıkesir Şer’iye Sicili* Bundan sonra kısaca BŞS, No: 761/105a. 27 Şevval 1290 (18 Aralık 1873)

¹⁷ Aynur Ünlüyol, *Şeri’ye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 1995.

İzmir¹⁸, diğer tarafında ise özellikle ipek ve ipekli kumaş sektöründe büyük bir ticari potansiyele sahip ve ticaret yollarının kavşak noktasında yer alan Bursa¹⁹ bulunmaktadır. Balıkesir kazası da bu iki önemli şehrin arasındaki bağlantıyı sağlayan transit bölgedir. Nitekim bölgenin bu özelliğini XVII. ve XVIII. yüzyıllarda görmemiz mümkündür. Özellikle Batı Anadolu'dan, İzmir ve Manisa ile Bursa veya İstanbul arasında ticaret yapmakta olan tüccarların yol güzergahları üzerindedir²⁰. Bu çerçevede Batı Anadolu'dan hareket eden tüccarlar ve kervanlar Balıkesir civarında yer alan hanlarda mola vermektedirler. Balıkesir Kadı Sicilleri incelendiğinde Anadolu'nun çeşitli kazalarından gelen ve buradaki hanlarda vefat eden tüccarlara rastlamak mümkündür. Bu itibarla zaman zaman tüccarların bölgede çeşitli sorunlarla karşılaştıkları görülmektedir. Bu sorunlardan en önemlisi eşkıyaların saldırıdır. Balıkesir'e yaklaşık otuz kilometre mesafedeki Çömlekçi hanında²¹ bu saldırıların yaşandığı yerlerden birisidir. Mesela XVII. yüzyılda Aydın ve İstanbul arasında ticaret yapmakta olan "bogasi tüccarları"nın Handa mola vermeleri sırasında han civarında sık sık eşkıyalık olayları meydana gelmiştir. Nitekim, muhtemelen İstanbul'a pamuklu kumaş götürmekte olan bu tüccarların yükleri arasında bulunan kumaşlar ve nakit paraları eşkıyalar tarafından gasp edilmiştir²². Hatta bazen tüccarlar Bursa yolu üzerinde yer alan Susurluk yakınlarındaki Demirkapı Derbendi mevkiinde eşkıya saldırılarına maruz kalmışlardır²³.

¹⁸ İzmir'in gelişmesi ticari potansiyeli için bakınız: Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, Çev: Ayşe Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul 1995; Edhem Eldem, -Daniel Goffman-Bruce Masters, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Çev: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul 2003.

¹⁹ Halil İnalçık, "Bursa: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993, s. 203-258; Aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, c. 1, Eren Yayınevi, İstanbul 2001; M. Asım Yediyıldız, *Şer'iye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnaftı ve Ekonomik Hayat*, Arasta Yayını, Bursa 2003; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2003.

²⁰ Halil İnalçık, "Bursa: XV. Asır Sanayi...", s. 206.

²¹ XVIII. yüzyılın sonlarında merkez kaza Balıkesir'e bağlı olan köy XIX. yüzyılın sonlarında Bigadiç'e bağlı olarak görünmektedir. Köydeki han, Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılmıştır. Yol üzerinde bulunan köyün civarında sık sık eşkıyalık olaylarının yaşanması nedeniyle köylü ahali derbentçi olmuşlardır. Bu doğrultuda da avarız ve diğer vergilerden muaf tutulmuşlardır. Fakat hanın tamiri ile ilgili olarak zaman zaman bazı sorunlar ortaya çıkmış ve köylüler durumlarını merkeze bildirmişlerdir. BŞS, No: 693/124a-4 Evasıt-ı Zilkade 1012.

²² BŞS, No: 729/13b2 Cemaziyelevvel 1166.

²³ Fırt (Susıgırlık) kazasına gelmeden önce Ömerli köyü civarındaki Demirkapı Derbendinde tüccarlara yapılan saldırı sonucunda tüccarların nakit para ve eşyaları gasp edilmiştir. BŞS, No: 728/38b-3, Şehr-i Şaban 1159

Hacı Halil ise Balıkesir’de yaşayan ve esnaf taifesi arasında önde gelenler yer alan birisi olmalıdır. Onun tereke kaydının büyük bir kısmını kumaşlar ve kadın erkek giyim malzemeleri oluşturmaktadır. Tereke kaydında tüccar olduğu belirtilen Halil’in, dükkanları, Zağnos Paşa Cami civarındaki Bezzaz Han’da ve ikamet ettiği Karaoğlan mahallesindedir.

Halil’in tereke kaydındaki kumaşları ve giysileri belli kategoriler altında toplamak mümkündür. Bunlar; pamuklu, yünlü ve ipekli kumaşlardır. Bir tüccar olarak Halil şüphesiz ki Balıkesir’deki tüketicilerin taleplerini ve beğenilerini dikkate almak durumundadır. Bu nedenle halkın rağbet ettiği kumaşların ve giysilerin ticaretini yapmak mecburiyetindedir.

Pamuklu kumaşlar arasında ilk sırada basma gelmektedir. Basma, XIX. yüzyıl ortalarında Avrupa’dan gelen bir tür pamuklu kumaştır. Bu kumaş ucuz olması hasebiyle kısa süre içerisinde orta tabaka ve köylü arasında büyük ilgi görmüştür.²⁴ Bu sebepten olsa gerek basma terekede 1782 metreyle en fazla yekuna sahip kumaştır. Buna ek olarak 22 top “cedid basma” adı altında bir tür basma daha tereke kaydında yer almaktadır. Tereke içinde basmanın miktarının fazla olması Balıkesir’de basmaya olan talebin yoğun olduğuna işaret etmektedir. Basmaların fiyatlarında ise farklılıklar olup 2 kuruş ile 3,5 kuruş arasında değişmektedir²⁵.

Basmanın yanında önemli bir miktara ve değere sahip pamuklu kumaş çeşidi bogasidir. Daha çok astarlık kumaş olmak üzere pamuk ipliğinden dokunan bogasının²⁶ çeşitleri de bulunmaktadır. Daha Ortaçağda Anadolu’dan İtalya’ya bogasi ihracı yapılmaktadır. Bu nedenle bogasi İtalya’da bocassino adıyla ün yapmıştır. Lüks kaliteye kadar çeşitleri ve beyaz yanında bir çok değişik renkte imal edilmiştir. Bu kumaş kaftan, kapama, zıbın gibi

²⁴ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam.....*, s. 25-26; Ancak basma yurt içinde yerli üreticiler tarafında da üretiliyordu. 1830’larda Amasya boyanmış ve desenli kaba basma üretiminde önemli bir yere sahipti. Donald Ouataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yayını, İstanbul 1999, s. 110, Tabii ki yüzyılın ikinci yarısında yerli basma üretimi önemli mesafe kat etmiştir. Mesela Diyarbakır bu anlamda önemli bir üretim trendi yakalamıştır. 1863’de yerli basma Diyarbakır’da yok iken 1883 yılında 20 bin top basma üretilmiştir. Basmanın diğer kumaşlara oranı hiç de yadsınamayacak derecede ehemmiyetlidir. En yüksek üretim miktarına sahip gazliye (44.000), bez (30.000), Manusa (30.000) dan sonra 20.000 top ile dördüncü sırada yer almaktadır. 1903’de ise 21.500 topa çıkmış basmanın üretim miktarı. Donald Ouataert, *Sanayi Devrimi Çağında.....*, s. 124-126.

²⁵ 1886 yılında ölen bir diğer kumaş tüccarı Agop’un terekesinde aynı şekilde basmanın miktarı oldukça fazladır. BŞS, No: 775/53b-2, Recep 1303 (Nisan-Mayıs 1886).

²⁶ Mine Esiner Özen, “Türkçe’de Kumaş Adları”, *İÜEF Tarih Dergisi*, sayı: 33, İstanbul, 1980-81, s. 305.

giyeceklerde veya döşemelik olarak kullanılmıştır²⁷. XIX. yüzyıl sonlarında Balıkesir'deki bogasi çeşitleri; on birli, mor ve boyalı bogasi bunlardan sadece bir kaçıdır. Tereke defterinde 50 topun üzerinde olan bogasinin çeşitlerine göre fiyat farkı vardır. Örneğin, boyalı bogasinin bir topu yaklaşık 10 kuruş iken mor bogasinin 15 kuruş , on birli bogasinin ise 27 kuruştur.

Halil'in terekesinde yer alan bir diğer kumaş çeşidi kırmızı zemin üzerine sarı çubuklu bir kumaş olan alacadır. Alaca, pamuklu bir kumaş olup bir çok çeşidi ile Balıkesir'de en fazla tercih edilen kumaşlar arasındadır. Özellikle köylüler tarafından mintanlık ve şalvarlık olarak kullanılan alaca, Anadolu'nun hemen her yerinde el tezgahlarında dokunan dayanıklı bir kumaştır²⁸. Hatta Şam alacası olarak bilinen bir çeşidi ipekli olarak dokunmakta ve Balıkesir'de alıcı bulmaktadır. Balıkesir'de satılan diğer alaca çeşitleri; Manisa alacası, Buldan alacası ve Halep alacasıdır. Adlarından da anlaşılacağı gibi alacaların isimleri dokundukları yöre ile doğrudan bağlantılıdır. Alacaların fiyatlarına baktığımızda ise en pahalı olanının Şam alacası olduğu görülmektedir. İpekli olan Şam alacasının bir topu 112.5 kuruştur. Manisa alacasının bir topu 23 kuruş, Buldan alacasının 26 kuruş, Halep alacasının 33,5 kuruştur.

Osmanlı Devleti'nin Amerika ile ticaretinin başlaması ile birlikte yine bir tür pamuklu kumaş olan Amelikan (Amerikan) bezi ithal edilmeye başlanmış ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında ticaret hacmi hızla artış kaydetmiştir²⁹. Bu bağlamda Amerikan bezi Osmanlı giyim malzemeleri arasında yerini almıştır. Balıkesir'de de Amerikan bezi talep görmüş olmalı ki Halil'in dükkanında 25 topa yakın bez vardır. Bu bezin bire dört, bire beş, bire altı ve bire sekiz gibi çeşitleri vardır. Amerikan bezinin bir topu 40 ila 50 kuruş arasında değişmektedir. Bu tarihten kısa bir süre sonra Amerikan bezine olan talep devam etmiş ve hatta "kolalı Amerikan bezi" adı verilen bir başka çeşidi daha piyasada satılmaya başlanmıştır³⁰.

Pamuklu kumaşlarla birlikte yünlü kumaşlar da Balıkesir'de talep görmektedir. Bunlar arasında ilk sırada çuka ya da çuha gelmektedir. Çuka, yünden sıkı olarak dokunmuş, dayanıklı ve havlı bir kumaştır. Özellikle erkek giyiminin en çok tercih edilen kumaşlarından biri olan çukanın kırmızısı makbuldür³¹. XVIII.

²⁷ Halil İncalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993, s. 296.

²⁸ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s. 10.

²⁹ Konuyla ilgili bkz. Halil İncalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı...", s. 305-306.

³⁰ Bkz. BŞS, No: 775/53b-2, Recep 1303 (Nisan-Mayıs 1886).

³¹ Mine Esiner Özen, "Türkçe'de Kumaş Adları", s. 309; Özellikle don veya şalvar yapımında kullanılır. Erkek giyiminde kullanılan çuka kırmızı yanında deve tüyü renginde de olabilmektedir. Askerler, denizciler, dervişler ve gelir düzeyi daha düşük olan kişilerin giydikleri şalvar mavi veya beyaz renkte çukadan yapılmaktadır. M.

yüzyılda Balıkesir’de çukanın kullanıldığı giysiler; ferace, don, yelek, mintan, zıbın, dolama, şalvar ve terpuştur³². XIX. yüzyılda ise yünlü pamuklu karışımı olması muhtemel bir kumaş olarak çuka beledi görülmektedir³³. Çuka kumaşlar, isimlendirilirken renkleri ile imal edildikleri bölge ön plana çıkmaktadır. Çukanın; çividi, kurşuni, mavi, siyah, sarı ve çala rengi gibi renkleri bulunmaktadır³⁴. Halil’in terekesinde sakson çuka adıyla başka bir çuka çeşidi daha bulunmaktadır. Sakson çukanın terekedeki yekunu 87 arşın³⁵ yani 5916 metredir. Bu kumaşın bir arşınının fiyatı ise 28-32 kuruş arasında değişmektedir.

Yünlü kumaşlardan bir diğeri olan aba, kalın bir yünlü kumaş olup şalvar, potur, cebken, salta, yelek, cübbe, yağmurluk, mest ve terlik yapımında kullanılmaktadır³⁶. Aba imalinde Balıkesir ayrı bir yere sahiptir. XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Balıkesir’de koyun yününden dokunan lacivert, mavi, beyaz ve kır renklerinde abalar yaygındır³⁷. Bu dönemde Balıkesir’de 20 bin arşın ipliği elde bükülen yerli aba ve küçük aba ile yine yünden kısa don, şayak, çorap imal edilmektedir³⁸ Hatta 1850’lerde Balıkesir’de ordu için üniforma üreten bir aba fabrikası kurulduğu ve Haremeyn aşiretinin iplikleri bükerek fabrikaya teslim ettiğinde ücret aldıkları ve vergiden muaf tutuldukları belirtilmektedir³⁹. Ayrıca aba üretiminde Cebel Tur ve Mardin’deki dokumacılar da ihtisas sahibi idiler. Buralarda üretilen abanın yarısı yerel olarak tüketiliyor, kalan diğer yarısı Diyarbakır’ın kuzey taraflarına gönderiliyordu⁴⁰. Bindallı tereke defterinde diğer kumaşların yanında hatırı sayılır oranda bulunmaktadır. Bugün Balıkesir’de özellikle kına gecelerinde kadınların giydikleri giysinın adı olarak varlığını devam ettiren bindallı, ipekli kadife kumaşın üzeri kılbdan ve sırma ile iri yapraklı

D’Ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, Çev: Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 101.

³² Aynur Ünlüyol, “XVIII. Yüzyılda Balıkesir’de Kullanılan Giyim Malzemeleri”, *I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Balıkesir 1999, s. 357.

³³ Halil’in terekesinde 5 top “çuka beledi” yer almakta olup toplam değeri 80 kuruştur. Bkz. *BŞS*, No: 761/ 105a.

³⁴ *BŞS*, No: 775/53b-2, Receb 1303 (Nisan-Mayıs 1886).

³⁵ Arşın bir uzunluk ölçüsü birimidir. Uzunluğu parmak ucundan dirseğe kadar olan kol boyunu ifade etmektedir. Çarşı ve mimar arşını olmak üzere iki çeşidi vardır. Çarşı arşını kumaş ölçmek için kullanılırdı ki, uzunluğu 68 cm idi. İpekli kumaşlar gibi pahalı kumaşlarda fiyat çok göze görünmesin diye endaze denilen 60 cm ye eşit bir uzunluk ölçüsü biriminin kullanılması tercih edilirdi. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s. 19.

³⁶ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s. 7.

³⁷ Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, 1290, s. 124.

³⁸ Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, 1324, s. 506.

³⁹ Halil İnalçık-Donald Ouataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. II, s. 1029.

⁴⁰ Donald Ouataert, *Sanayi Devrimi Çağında.....*, s. 122.

ve dallı motiflerle işlenmiş olan bir kumaştır. Al, mavi, mor ve yeşilli çeşitleri vardır⁴¹. Bindallıyı özellikle gelir düzeyi yüksek olanlar tercih ederlerdi. İşli olması hasebiyle düğün kıyafetinin yapımında kullanılırdı⁴².

Halil'in terekesinde kaydedilmiş olan kumaşlardan yola çıkarak XIX. yüzyılın sonlarında Balıkesir'de tercih edilen kumaşlara baktığımızda bunların büyük bir kısmının pamuklu kumaşlar olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle basma ve Amerikan bezi önemli bir potansiyele sahiptir. Tespit ettiğimiz önemli hususlardan birisi de terekede ipekli kumaşların çok az bulunmasıdır. Buradan pamuklu kumaşların daha ucuz ve kullanışlı olmaları hasebiyle genellikle alt gelir düzeyindeki kişiler ve kırsal kesim tarafından tercih edildiği sonucuna ulaşılabilir. Bu açıdan baktığımızda halkın kumaş tercihinin, Balıkesir'in statik de olsa ekonomik durumu hakkında bir açılım getirmeye yardımcı olacağı aşikardır. Çünkü kişilerin tercih ettikleri kumaşlar aslında onların ekonomik durumlarını yansıtmada bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

XIX. yüzyılın sonlarında Balıkesir'deki giysileri incelediğimizde, en fazla çeşide sahip giysinin libade olduğu görülmektedir. Dikişli, pamuklu kısa hırka olan bu giysi XIX. yüzyılın modasını yansıtan bir kadın hırkasıdır. Hırka kısa dik yakalı, kolları bol ve eteği bel hizasında kısadır. Kol yenleri bileğin üç dört parmak üstünde kalan hırkanın yakası ön tarafın iki boyu, eteği ve kol ağızları harç ile süslenmektedir. Düğmesiz olduğu için önu daima açık durmak zorundadır⁴³. Balıkesir'de libadenin; zenne libadesi, alâ zenne libadesi, ufak libade, hacı libadesi, zeybekü libadesi ve Bursa libadesi gibi çeşitleri vardır. Bu dönemde Balıkesir'de bir ala zenne libadesinin fiyatı ortalama 50 kuruştur⁴⁴. Öte yandan Bursa libadesinin fiyatı 117 kuruş civarındadır. İki libade arasındaki bu fiyat farklılığı Bursa libadesinin kalitesinde aramak gerekir.

1870'lı yıllarda Balıkesir'de giyim kültüründe bir diğer giysi cebkâne ya da cebkendir. Cebken, gömlek üstüne giyilip yakası düz kesim, önu düz veya çapraz, eteği kısa ve bele kadar inerdi. Kolları uzun, el üstüne kadar düşerdi⁴⁵. İzmir cebkâne, Bursa cebkâne, alâ cebkâne ve kolu açık cebkâne Balıkesir'de giyilen cebkâne çeşitleri arasında yer almaktadır.

Kısa ve kolsuz, ön tarafı çapraz birleşen câmeden Balıkesir'de kullanılan bir başka giyim eşyasıdır. Genellikle ayak

⁴¹ Mine Esiner Özen, "Türkçe'de Kumaş Adları", s. 305.

⁴² Nancy Micklewright, "Late- Nineteenth- Century Ottoman Wedding....", s 167-168.

⁴³ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s. 168.

⁴⁴ Halil'in terekesinde 6 adet alâ zenne libadesinin fiyatı 300 kuruş olarak kaydedilmiştir.

⁴⁵ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s. 51.

takımı, avam esnaf tarafından gömleklerin üzerine giyilmekte idi. En makbul olanı sırmalı kadife camedanlardı. Çukadan da yapılanı da var idi. Sade veya sırma işlemeli al ve mor camedanlar en çok tercih edilirdi⁴⁶. Balıkesir’in önde tüccarlarından olan Hacı Halil’in terekesinde sadece 3 tane camedan vardı. Bunlardan ikisinin kıymeti 60 kuruş, yani tanesi 30 kuruştur. Diğeri ise makbul kabul edilen kadifeden yapılmış olmalı ki, değeri 40 kuruştur.

Entari⁴⁷, bir tür kadın ve erkek giysisidir. Pamuklu ve keten kumaşlardan dikilmekte olup mevsimine göre kumaşı değişmiştir⁴⁸. Muhtemelen kışın yünlü kumaşlardan dikilmiş olmalıdır. Çünkü Hacı Halil’in terekesinde yünlü kumaş olan çukadan dikilmiş entari yer almaktadır. Kumaş uzun entari adıyla kaydedileni 18 adettir. Şeytan⁴⁹ uzun entari adıyla kaydedileni ise 13 adettir. Çuka entarinin bir adedi 50 kuruştur. Kumaş uzun entari diğerlerine göre çok pahalı olup tanesi 100 kuruştur. Halbuki şeytan uzun entarinin tanesi 30 kuruştur. Balıkesir’e bağlı Edremit tereke kayıtlarına göre XVIII. yüzyılda bogasi entari, alaca entari adıyla iki değişik çeşit entari vardır⁵⁰. Yine aynı yüzyılda Balıkesir merkezinde ise entarinin daha da çeşitlendiğini görmekteyiz. Bunlar; sandal entari, alaca sandal entari, Hatai entaridir⁵¹. Entari II. Mahmud’un kıyafet devrimine kadar, erkekler tarafından sokak kıyafeti olarak da kullanılmıştır.

Bunların yanında aksesuarlar da terekede önemli bir yer tutmaktadır. Aksesuarlar arasında ilk sırada kuşaklar yer almaktadır. Hem erkek hem de kadınlar tarafından kullanılan kuşak, beli sıkı tutmak için sarılan uzun ve dar kumaşlardır. Erkek kuşakları iki çeşit olup ilki beli sıkı tutmak için, içdonu ve iç gömleği üstüne ve esvap altına sarılırdı. Bu iç kuşaklar, pamuk veya yünden olabilmekte idi. Diğeri ise üstlük kuşak olup şalvar, çakşır, potur ve mintanın üstüne bağlanırdı⁵². XVIII. yüzyıl Balıkesir’inde kuşakların oldukça kıymetli ve süslü oldukları belirtilmektedir. Bu dönemde kadınlara ait işlemeli kuşaklar arasında; sim kuşak, ön sırmalı kuşak, incili kuşak ve pirinç kuşak yer alırken erkek kuşakları daha sadedir. Bunlar ise tiftik kuşak, aba kuşak, mor kuşak, kırmızı ve

⁴⁶ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s. 50.

⁴⁷ Entari, Antari, anteri, enteri, şeklinde yazılabilmektedir.. Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, c. I, Simurg Yayını, İstanbul 2002. s. 182; Kelime Türkçe asıllıdır. Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s. 102.

⁴⁸ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s. 102.

⁴⁹ Şeytan bezi Diyarbakır’da İngiliz pamuk ipliğinden dokunan beze verilen isimdir. Elle eğrilmiş iplikle dokunana sadece bez deniliyordu. 1850’lerde Diyarbakırlı dokumacılar 5.000 top şeytan bezi üretmişlerdir. Donald Ouataert, *Sanayi Devrimi Çağında*....., s. 120-121.

⁵⁰ Bkz.: *Edremit Şer’iye Sicili*, No: 1230, (1723-1729).

⁵¹ BŞS, No: 715/12a-4, 40b-1, 62a-1.

⁵² Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s. 160-61.

sarı kuşak olarak kaydedilmektedir⁵³. XIX. yüzyıla gelindiğinde kuşağın kırmızı kuşak, kebir Manisa kuşağı, ufak Manisa kuşağı, Hama kuşağı gibi çeşitlerinin olduğu anlaşılmaktadır. En pahalı kuşak 100'lük fiyatla Manisa kebir kuşağıdır. Hama kuşağının fiyatı 85 kuruş olup, en ucuz kuşak Manisa ufak kuşaktır. Balıkesir'de Hacı Halil'in tereke kaydına göre bir değerlendirme yapacak olursak kuşak çeşidinde önceki yüzyıllara göre azalma vardır⁵⁴.

Bundan başka yünden dokunmuş, ince elbiselik kumaş ile omuza ve başa örtülen büyükçe ipek ve yün kumaş olan şalın Balıkesir halkı tarafından tercih edildiği görülmektedir. Bu dönemde Balıkesir'de; ala zenne şalı, zenne şalı, Şam şalı, yün şal ve iki yüzlü basma şal gibi çeşitleri vardır. Aslında basma şalın imal edilmesi, önceleri yünden ve ipektan dokunan şalların yerini daha ekonomik olan basma şalın aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tereke defterinde yer alan erkeklerin giydikleri başlıklar fes ve sarıktır. Hacı Halil'in 1873 tarihinde öldüğünde Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud çoktan kıyafet devrimini yapmış ve fes giyilmesini zorunlu kılmıştır⁵⁵. Bu nedenle tereke kaydında 15 adet "mukavva fes" ve 10 adet "yabağı fes"ten bahsedilmektedir⁵⁶. Buna rağmen sarık hemen hiçbir zaman önemini kayıp etmemiştir. Fese göre daha fazla çeşide sahiptir. Sarık, Türkçe sarmak kökünden gelir ve kavuk, fes, serpuş gibi başlıkların üzerine sarılan dülbende verilen isimdir. Sarıklar sarılış şekillerine göre değişik isimler altında adlandırılmaktadırlar. Beyaz Buldan sarığı, Buldan sarığı ve yeşil sarık gibi çeşitleri mevcuttur. Başlık olarak ele alabileceğimiz bir diğeri ise üsküf adıyla terekede kayıtlıdır. Reşat Ekrem Koçu, üsküf adı altında değişik tanımlamalar olduğuna dikkat çekmektedir. Bunlar arasında en kabul edilebilir olanın sırma işlemeli Yeniçeri borkü olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, üsküfünün tepesi devrik, ucu püsküllü takke olarak tanımlanan çeşitleri de vardır⁵⁷. Tanımları ne kadar farklı olursa olsun üsküf, bir başlık çeşididir. Balıkesir'de beyaz üsküf, üsküf ve ibli (ibeklü) üsküf olarak çeşitlerinin olduğu anlaşılmaktadır⁵⁸.

⁵³ Aynur Ünlüyol, "XVIII. Yüzyılda Balıkesir'de.....", s. 363.

⁵⁴ Said Öztürk İstanbul tereke defterleri üzerine yaptığı çalışmasında örnek olarak seçtiği kişileri tereke kayıtlarının ta listesini vermiştir. Bu listede serasker, muhattem, altun, diba ve dülbend kuşak yer almaktadır. Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, s. 271-284.

⁵⁵ Donald Quataert, "Clothing Laws,", s. 412-421.

⁵⁶ Hacı Halil'in tereke defterindeki 15 adet mukavva fesin değeri 140 kuruş olarak hesaplanmıştır. Buradan da bir fesin yaklaşık 9 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. BŞS, No: 761/105-a.

⁵⁷ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s. 236-237.

⁵⁸ XVII. yüzyılda sim üsküf de vardır. Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, s. 284.

Hacı Halil'in terekesine göre Balıkesirli kadınlar başörtüsü olarak yazma kullanmakta idiler. Yazma, yemenin çiçekli motiflerle süslenmiş olanına verilen isimdir. En ünlü yazma yemeniler İstanbul'da Kandilli'de yapılırdı ki, Kandilli Yemenisi adıyla maruftu. Balıkesir'de Kandilli Yemenisi kullanılmamaktadır. Çünkü tereke kaydında bu isimle bir Yemeniye yani yazmaya rastlamadık. Balıkesirli kadınların kullandıkları yazmalar kebir yerli yazma (13 adet, 90 kuruş), yerli basma yazma (12, 60), yedi kart (?) yazma (150, 260), dokuz kart (?) yazma (44, 120) çeşitleri olarak terekede verilmişlerdir. En pahalı yazma 6.9 kuruş ile kebir yerli yazma olup onu 5 kuruş ile yerli basma yazma izlemektedir. Tereke içerisinde yekunu en fazla ve fiyatı en ucuz olan yazma çeşidi yedi kart(?) yazmadır. Fiyatının düşük olması tercih nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Onu dokuz kart(?) yazma izlemektedir ki fiyatı 2.7 kuruştur. Yazmadan başka terekede 128 adet İzmir çenberi vardır. Fiyatı ise dokuz kart(?) yazma gibi 2.7 kuruş olarak kaydedilmiştir⁵⁹.

Kıyafetlerin vazgeçilmez unsuru olan düğme de terekede yer almaktadır. Aralarında az fark olmakla birlikte iki çeşit düğme vardır. Birisinin sayısı 600 adet olup toplamı 18 kuruş, diğeri aynı sayıda olmasına rağmen toplam kıymeti 15 kuruştur.

Tüccarlar ve Borçlular

Bir tüccar olarak Halil, kendisinden kumaş alan kişilere peşin olarak alışveriş yaptığı gibi bunları muhtemelen hasat zamanında ödenmek üzere veresiye olarak satmış olmalıdır. Çünkü Halil'in tereke defterinde yer alan kaydında borçluların listesinin uzayıp gittiği görülmektedir. Eşyalardan ve kumaşlardan daha fazlasını borçluların listesi oluşturmaktadır. Hacı Halil'in kumaş tüccarı olması, dolayısıyla onun toplumun her tabakası ile zorunlu bir ilişki ağını beraberinde getirmiştir. Nitekim, Balıkesir'deki üst düzey kişilerden, çarşıdaki esnafa, köydeki çiftçiden, evlerdeki hizmetçilere ve hatta çobanlık yapmakta olan kişilere kadar uzanan farklı sosyo-ekonomik tonlar ile ilişki ağı bulunmaktadır. Öncelikli olarak bu alışveriş ilişkilerinde Balıkesir'de ikamet eden ve Halil'in dükkanından sürekli bir alışveriş ilişkisi olanlar ile köylerden gelip Halil'den kumaş satın almış olan ve borçlanan kişiler vardır. Borçlular arasında yer alan ve Balıkesir'in çevresindeki köylerde

⁵⁹ Boyun ve alna bağlanan yemenidir. Özellikle erkeler ve esnaf arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Boyuna ter için bir düğümle bağlanırdı. Kayıkçı, ırgat, fırın uşağı, hallac gibi esnaf grubuna ait kimseler terlediklerinde çenberi çıkarırlar yüzlerinin ve göğüslerinin terini silerler ve tekrar geri boyunlarına bağlardı. Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s. 70.

yaşayan kişiler muhtemelen haftanın belirli günlerinde kazada kurulan pazara geldiklerinde veya düğün ve bayram öncesinde alışverişlerini yapmaktadırlar. Alınan kumaşlar ve diğer giyim eşyalarının borç olarak kaydedilmesi ödemenin hasattan sonra olacağını göstermektedir. Halil'e borçlanmış olan kişilerin ikamet ettiği köyler genellikle Balıkesir'e yakın mesafede olan köyler olmakla birlikte uzak köylerden gelen kişilere de rastlanılmaktadır. Bu köyler; Gök, Ömer, Eftelle, Yakup, Afşar, Üçpınar, Taş, Bey, Kınık, Soğan, İrvana, Karaman, Kiraz, Filka (?), Çandır köyleri ile Kırkağaç ve İvrindi kazalarıdır. Bunun yanında Balıkesir'e oldukça uzak Balya taraflarındaki bir mezrada ikamet eden bir kişinin de Halil'e borçlu olduğu görülmektedir.

Şehirde, kumaş ticareti dolayısıyla Halil'in yakın alışveriş ilişkisinde olduğu esnaflar vardır. Bunların başında terziler gelmektedir. Terzilerin Hacı Halil'den ihtiyaçları olan kumaşları almak suretiyle borçlanmış olabileceğinin söylemek zor olmasa gerektir. Ayrıca bu terzilerin büyük çoğunluğunun Gayr-i Müslim olması da dikkat çekicidir. Terzilerin yanında kazadaki yorgancılar da Halil ile alışveriş yapmaktadırlar. Bunlardan başka çarşıdaki ekmekçi, simitçi, boyacı, debbağ, aşçı gibi diğer esnafların da Halil'e borçları vardır. Ayrıca sosyal statüsünü belirleyemediğimiz bazı kadınların isimleri de Hacı Halil'in borçlular listesinde yer almaktadır.

Diğer Mülkleri ve Serveti

Halil'in toplam serveti 106.871 kuruşa baliğdir. Bu servetten terekenin kaydı sırasında ödenen vergiler ile cenaze masrafları düşüldüğünde hissedarlara paylaştırılacak meblağ 96.000 kuruştur. Halil'in bu servetinin 43.200 kuruşunu sahip olduğu mülkler meydana getirmektedir. Bu mülklerin dağılımını incelediğimizde, en başta Karaoğlan mahallesinde müstemilatı ile birlikte değeri 10 bin kuruşu bulan ev gelmektedir. Halil, kumaş ticaretinden kazanmış olduğu paranın büyük bir kısmını anlaşılan o ki gayri menkule yatırım yaparak değerlendirmiştir. Sahip olduğu dükkanların büyük bir kısmı Karaoğlan mahallesinde olup bakkal dükkanı, berber dükkanı ve terzi dükkanı olarak kullanılmaktadır. Bu dükkanlardan bazıları icara verilerek işletilmektedir. Ayrıca Halil'in Balıkesir çarşısında bir dükkanda yarım hissesi ve Paşa Camii civarındaki Bezzaz Handaki altı dükkanda hissesi vardır. Halil'in sahip olduğu dükkanları düşündüğümüzde karşımıza yatırımını son derece karlı yönlerde kullanan bir tüccar profili çıkmaktadır.

Değeri çok fazla olmamakla birlikte Halil'in bahçesi ve bağı da bulunmaktadır. Bir kıta olan bahçesinde dut ağaçları ile bir kuyu yer

almaktadır. Muhtemelen ailesinin ihtiyaçlarını temin amaçlı bir dönümden az miktardaki bağları ise Kaya Bey mahallesi civarında Fazlı Kuyusu mevkiindedir⁶⁰. Tüm mülkleri arasında bağların oranı % 17 civarındadır. Halil'in dükkanlarında ve evindeki eşyaların değeri hariç sahip olduğu mülklerin toplam kıymeti 43.200 kuruşa ulaşmaktadır. Terekenin 106.871 kuruştan ibaret olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda Halil'in servetinin yaklaşık 1/3'nü bu mülkler meydana getirmektedir.

Çoğunlukla kumaş ticareti yapan Hacı Halil kardeşi ile ortak çalışmaktadır. Çünkü terekede yer alan kumaşların toplam meblağın yarısı adı yazılmayan kardeşine verilmiştir. Kumaşların kıymeti 113.054 kuruş olup 19.107 kuruşu borç olarak kaydedilmiş ve toplam meblağdan düşülmüştür. Geriye kalan 93.947 kuruşun 46.973 kuruşu kardeşini hissesidir. Görünen o ki, Hacı Halil, tek başına çalışmıyordu. Mülkleri üzerinde olmasa bile ticaretini yaptığı kumaşları üzerinde kardeşi yarı yarıya söz sahibi idi. Kardeşi, hissesine düşen miktarın bedelini mi aldı, yoksa Hacı Halil'in oğulları, yani yeğenleri ile ticarete devam mı etti bilemiyoruz. Tereke kayıtları durağan sonuçlar verdiğiinden sonraki gelişmeler için tespit yapmak bizim için imkansızdır. Ancak o günün dünyasını tahayyül etmek imkansız değildir.

Ancak tereke kaydı tek tek hesaplandığında toplamda verilen rakamlar arasında uyumsuzluk olduğu görülmektedir. Mesela borçların miktarı 19.107 kuruş değil 18.440 kuruştur. Kardeşin payı düşülüp toplam meblağ tespit edilmeye çalışıldığında ise 113.054 kuruş yerine 95.981 kuruşa ulaşmaktadır. Hatta terekenin en sonunda alacak verecek çıktıktan sonra verilen toplam meblağ olan 106.871 kuruştan 10.89 kuruş eksik çıkmaktadır. Bunun nedenini açıklamak ise mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Hacı Halil, tereke kaydına göre sadece Balıkesir merkezini değil ayı zamanda çevre köy ve kasabalarında alışveriş yaptığı önemli bir tüccar ve esnaftır. Toplumun her kesimiyle ticari bağlantıları vardır. İşlerini kardeşi ile birlikte yürütmektedir. Bu bağlamda kardeşi de olsa bir ortağı vardır. Ancak ortaklık ilişkisinin boyutunu tereke kaydından tespit etmek imkansızdır. Onun tereke kaydındaki kumaşlardan XIX. yüzyılda orta ölçekli bir Osmanlı şehrinin giyim kuşam ihtiyaçlarını, tercihleri ve zevkleri ortaya koyulabilir. Buna göre Balıkesir halkı lüks kumaşları ya talep etmemekte ya da çok az tercih etmektedir. Bu durum şehrin ekonomik yapısının oraya

⁶⁰ Kaya Bey mahallesi civarında yarım dönüm bağın kıymeti 1200 kuruş, Fazlı Kuyusu civarındaki bir kıta bağın kıymeti 700 kuruş olarak kaydedilmiştir.

konulmasında da önemlidir. XVIII. yüzyıla göre Balıkesir’de giyim-kuşamda sadelik ön plandadır. Kadife, kemha, canfes, çatma, hatai gibi değerli kumaşlar terekede bulunmamaktadır. Sadece bindallı vardır. Halbuki Hacı Halil’den 13 yıl sonra ölen yine Balıkesirli bir başka kumaş tüccarı olan Agop’un terekesinde daha lüks kumaşlar yer almaktadır. İpekli kadife (334 zira’), Kutni (1 top), canfes 20 zira’), bu türden kumaşlardır. Agop öldüğünde kaç yaşındaydı bilmiyoruz. Eğer Agop 70 yaşında öldüyse Hacı Halil’le aynı dönemde yaşamıştır. O zaman Hacı Halil orta ve alt tabakaya hitap eden bir tüccar, Agop’un ise daha üst tabakaya hitap eden bir tüccar olduğu varsayımını ileri sürmek mümkün görünmektedir.

Hacı Halil öldüğünde Osmanlı pazarını yurt dışından gelen kumaşlar istila etmemiş gibi görünüyor. Gerçi yüzyılın başından itibaren İngiliz ipliği elde eğrilen ipliklere göre büyük oranda kullanılıyorsa da kumaş hala ülke içerisinde imal edilmektedir. Ancak sakson çuka adından da anlaşılacağı gibi dışardan gelmiş ya da adı farklı olmakla birlikte ülke içinde de üretiliyor olabilir. Yine bu anlamda da Agop’un terekesinde büyük bir farklılık vardır. Mesela Amerikan bezi, İngiliz dokuması gibi yurt dışından ithal edilen ürünler 1886’da bir hayli artmıştır. Yine çorap Agop’un terekesinde yer alan, fakat Hacı Halil’in terekesinde yer almayan bir başka emtiadır. Yerli olmasına ve geniş bir kullanım alanına sahip olmasına rağmen peştamal Agop’un terekesinde yer almaktadır.

Bütün bunlar bize, İstanbul, Bursa ve İzmir gibi büyük şehirlere oranla Balıkesir’de yaşayan insanların lüks emtiaları çok fazla tercih etmediklerini göstermektedir. Fakat Dünyada meydana gelen değişim kaçınılmaz bir şekilde Osmanlı toplumunu etkilemekte, yavaş yavaş ülkenin her yerine sirayet etmektedir. Bu durum değişimin kaçınılmaz sonucudur aynı zamanda. Bunu Balıkesir’i ele aldığımız gibi Osmanlı Devleti’nin diğer bölge ve şehirlerini ele alan çalışmalar yapıldığında açıkça göreceğimiz malumdur.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları:**

Ankara Milli Kütüphane
Balıkesir Şer’iye Sicilleri (BŞS)
iNr. 693, 715, 729, 761, 775.
Edremit Şer’iye Sicili (EŞS)
Nr: 1230

İnceleme ve Araştırmalar

- BARKAN, ÖMER LÜTFİ, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, III/5-6, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1966, s. 1-479.
- DAVIS, FANNY. *Osmanlı Hanımı*, Çev.: Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2006,
- D’OHSSON, M. XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler, Çev: Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser.
- ELDEM, EDHEM,- GOFFMAN, DANIEL - MASTERS, BRUCE, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Çev: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- ERGENE, BOĞAÇ, “Cost of Court Usage in Seventeenth -and Eighteenth- Century Ottoman Anatolia: Court Fees As Recorded in Estate Inventories”, *JESHO*, vol: 45, No: 1, Leiden, 2002, s. 20-39.
- EXERTZOGLOU, HARİS, “The Cultural Uses of Consumption: Negotiating Class, Gender, and Nation in the Ottoman Urban Centers During the 19th Century”, *International Journal of Middle East Studies*, vol: 35, Nr: 1, Cambridge University Press, Cambridge, (February 2003), 77-101.
- FAROQHİ, SURAIYA- NEUMANN, CHRISTOPH K. (Ed.), *Ottoman Costumes From Textile to Identity*, Eren Yayınevi, İstanbul 2004.
- FAROQHİ, SURAIYA, “Anayol Kavşağında Bursa: İran İpeği, Avrupa Rekabeti ve Yerel Ekonomi (1470-1700)”, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2003, s. 97-132.
- FEKETE, L., “XVI. yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, *Bellekten*, 29/113-116, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1965, s. 615-638.

- GOFFMAN, DANİEL, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, Çev: Ayşe Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995
- GÜRTUNA, SEVGİ, “Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı”, *Osmanlı*, c. IX, Yeni Türkiye, Ankara 1999, s. 190-.203.
- İNALCIK, HALİL, “Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Balgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler III: Köy Sicil Terekeleri”, *Belgeler*, XV/19, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 23-167.
- , “Bursa: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993, s. 203-258.
- , “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993, s. 259-317.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, c. I, Eren Yayınevi, İstanbul 2001.
- İNALCIK, HALİL – OUATAERT, DONALD. (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. II, Eren Yayınevi, İstanbul 2004.
- KARABABA, EMİNEGÜL, *Origins of A Consumer Culture In An Early Modern Context: Ottoman Bursa*, Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- KESER, ULVİ, “19. YY Selanik Sosyal Hayat, Giyim Kuşam Tarzı ve Kadınlar”, *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı, (Aralık 2006), İstanbul, s. 66-73.
- KOÇU, REŞAT EKREM, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 1969.
- KÜTÜKOĞLU, MÜBAHAT, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1988.
- MANTRAN, ROBERT, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, c. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990.
- MİCKLEWRİGH, NANCY, “Late- Nineteenth- Century Ottoman Wedding as Indicators of Social Change”, *Muqarnas*, vol: 6, Brill Academic, (1989), s. 161-174.
- OUATAERT, DONALD, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yayını, İstanbul 1999.
- QUATAERT, DONALD, “Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829”, *International Journal of Middle east Studies*, vol: 29, Nr: 3,

- Cambridge University Press, Cambridge, (August 1997), s. 403-425.
- ÖZEN, MİNE ESİNER, “Türkçe’de Kumaş Adları”, *İÜEF Tarih Dergisi*, İstanbul 1980-81, s. 291-340.
- ÖZTÜRK, SAİD, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, OSAV, İstanbul 1995.
- PAKALIN, M. ZEKİ, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1993.
- SERTOĞLU, MİTHAT, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitapevi. İstanbul 1986.
- SEVİN, NUREDDİN, *Onüç Asırlık Türk Kıyâfet Tarihine Bir Bakış*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990,
- SEVÜKTEKİN, MELEK, Apak-Filiz Onat Gündüz-Fatma Öztürk Eray, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Ankara 1997
- TİETZE, ANDREAS, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı*, c. I, Simurg Yayını, İstanbul 2002.
- TUŞ, MUHİTTİN, Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 4, Selçuk Üniversitesi, Konya 1998, s. 157-191.
- ÜNLÜYOL, AYNUR, *Şeri’ye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 1995.
- _____. “XVIII. Yüzyılda Balıkesir’de Kullanılan Giyim Malzemeleri”, *I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Balıkesir 1999, s. 357.
- YEDİYILDIZ, M. ASIM, *Şeri’ye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnaftı ve Ekonomik Hayat*, Arasta Yayını, Bursa 2003.
- YILMAZ, SERAP, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İpekli Dokuma Endüstrisine Genel Bir Bakış ve Fransa ile İpekli Kumaş Ticareti”, *X. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler)*, c. IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 1651-1670.

Salnameler:

- Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1290.
Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1324.

© 2007. This work is published under
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> (the “License”).
Notwithstanding the ProQuest Terms and Conditions, you may use this
content in accordance with the terms of the License.